

Κατηγορία: Πρόσωπα

(?p=lemmas&cat=2&lang=1)

Ο «αντεστραμμένος πλατωνισμός» του Νίτσε

Φιλόσοφος και οξυδερκής κριτικός της θρησκείας, της ηθικής και του πολιτισμού, ο Νίτσε άσκησε τεράστια επίδραση στη σκέψη του εικοστού αιώνα· προσέγγισε το πλατωνικό έργο ως ιδρυτική αφητηρία της δυτικής μεταφυσικής και το επέκρινε με δριμύτητα λόγω ακριβώς αυτής της μεγάλης ιστορικής του σημασίας.

Πρώτες προσεγγίσεις

Ο Φρήντριχ Νίτσε (Friedrich Nietzsche, 1844-1900) εμβαθύνει στον Πλάτωνα, και γενικότερα στην αρχαία φιλοσοφία, ως σπουδαστής της κλασικής φιλολογίας· στην επιστήμη αυτή θα αφιερώσει την πρώιμη δραστηριότητά του, καταλαμβάνοντας ήδη το 1869, σε ηλικία μόλις 25 ετών, θέση τακτικού καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της ελβετικής Βασιλείας. Εκεί θα παραμείνει έως την πρόωγη αφυπηρέτησή του (1879), η οποία οφειλόταν τόσο σε λόγους υγείας όσο και στη μεταστροφή των ενδιαφερόντων του από τη φιλολογία προς τη φιλοσοφία. Είχε προηγηθεί (1872) η δημοσίευση της *Γέννησης της τραγωδίας μέσα από το πνεύμα της μουσικής*, όπου υπό την επίδραση του Βάγκνερ (Richard Wagner, 1813-1883) ο αρχαιοελληνικός κόσμος περιγράφεται ως πεδίο μιας τραγικής αντίθεσης ανάμεσα στο διονυσιακό και το απολλώνιο στοιχείο. Το διονυσιακό εκφράζει τη μέθη που προκαλεί η ανεμπόδιστη κατάφαση της φυσικής χαράς της ζωής, ενώ το απολλώνιο παραπέμπει στον ορθολογισμό, στους αυτοπεριορισμούς της νόησης, στην αναζήτηση μέτρου και αρμονίας. Στην τελική επικράτηση του μιας μετάλλαξης του απολλώνιου στοιχείου θα συμβάλλουν αποφασιστικά οι τραγωδίες του Ευριπίδη και οι φιλοσοφικές αναζητήσεις του Σωκράτη. Σε μια σειρά κειμένων εκείνης της περιόδου, τα οποία θα εκδοθούν μετά τον θάνατό του υπό τον τίτλο *Η φιλοσοφία στην τραγική εποχή των Ελλήνων*, ο Νίτσε θα αναζητήσει στους προσωκρατικούς φιλοσόφους στοιχεία της ίδιας τραγικής αντίθεσης, πριν από την οριστική εξάλειψή της μέσα στο πλατωνικό έργο.

Δείγματα μιας εκτενέστερης και ουσιαστικότερης αναμέτρησης με τον Πλάτωνα περιέχονται στη σειρά πανεπιστημιακών παραδόσεων της περιόδου 1871-1879 που εκδόθηκαν το 1995. Στις παραδόσεις αυτές, ο Νίτσε εξετάζει κριτικά τις σημαντικότερες πλατωνικές ερμηνείες της εποχής του (π.χ. **Σλάβιερχερ** (?p=lemma&id=302&lang=1)) και προτείνει δικές του πρωτότυπες ερμηνευτικές εκδοχές, με χαρακτηριστικότερη τη θέση ότι οι πλατωνικοί διάλογοι δεν έχουν ιδιαίτερη δραματική αξία αλλά αποτελούν μέσα υπόμνησης στο πλαίσιο μιας διαλεκτικής μαθησιακής *διαδικασίας*. Σε αντίθεση, πάντως, προς τις απλουστευτικές αναγωγές που θα επικρατήσουν στο ώριμο έργο του, ο Νίτσε αναγνωρίζει εδώ το ιδιοφυές της πλατωνικής σκέψης, υποστηρίζει την προτεραιότητα της ηθικής προβληματικής και την πρωτίστως ηθική λειτουργία των *Ιδεών*, διαπιστώνει την παρουσία στο πλατωνικό έργο βασικών στοιχείων της προσωκρατικής σκέψης, ενώ απέναντι στη μονομερή υπόθεση μιας σωκρατικής επίδρασης τονίζει διαρκώς την επιρροή που άσκησε στον Πλάτωνα ο *Ηράκλειτος*.

Ο «πλατωνισμός» ως απλούστευση

Η εντατική ενασχόληση του Νίτσε με το πλατωνικό έργο θα διαρκέσει αδιάλειπτα από το πρώτο βιβλίο του (*Γέννηση της τραγωδίας*, 1872) έως το τελευταίο έργο που δημοσίευσε ο ίδιος (*Λυκόφως των ειδύλων*, 1889): γεμάτα από διαρκείς αναφορές στον Πλάτωνα είναι και τα σχεδιάσματα, οι σημειώσεις και τα αποφθέγματα που περιέχονται στα εκτενή κατάλοιπά του. Κατά τη δεκαετία που μεσολάβησε ανάμεσα στην παραίτησή του από το πανεπιστήμιο (1879) και την οριστική πνευματική του κατάρρευση (1889), ο Νίτσε θα αναπτύξει τη δική του φιλοσοφική θεώρηση, στην αφητηρία της οποίας βρίσκεται η ανάγκη μιας ανεπιφύλακτης κατάφασης της ζωής και της πραγματικότητας: Ο κόσμος μας έχει νόημα και σημασία αφ' εαυτού, χωρίς τη συνδρομή αρχών που βρίσκονται πέρα ή πίσω από αυτόν. Αντίθετα, η στροφή σε ένα "επέκεινα"

προς αναζήτηση τέτοιων αρχών (Θεός, αθανασία της ψυχής, ηθικοί νόμοι, μεταφυσικές υποθέσεις κ.λπ.) ακυρώνει τη δυνατότητα του ανθρώπου να πραγματοποιήσει τις οικείες του δυνατότητες μέσα στον κόσμο.

Την πρώτη, χαρακτηριστική και ιστορικά καθοριστική εκδοχή μιας τέτοιας στροφής στο “επέκεινα” θα εντοπίσει ο Νίτσε στην πλατωνική φιλοσοφία, στον πυρήνα της οποίας θεωρεί ότι βρίσκεται η λεγόμενη διδασκαλία περί των δύο κόσμων: Πίσω, πάνω ή πέρα από τον κόσμο των φαινομένων, προσιτό στις αισθήσεις και υποκείμενο σε διαρκή μεταβολή, βρίσκεται ο μοναδικός πραγματικά αληθινός κόσμος: ο αναλλοίωτος κόσμος των Ιδεών, προσιτός στη νόηση του φιλοσόφου. Το προβάδισμα, η οντολογική δηλαδή και αξιολογική προτεραιότητα, του πλατωνικού κόσμου των Ιδεών συμπίπτει, βέβαια, με μια αντίστοιχη υποβάθμιση του κόσμου των φαινομένων, ο οποίος εμφανίζεται γνωσιοθεωρητικά ως πηγή διαρκούς παραγωγής πλάνης και ηθικά ως πεδίο υποταγής στις αισθήσεις και τις σωματικές επιθυμίες.

Με την πλατωνική φιλοσοφία ξεκινάει έτσι μια νέα περίοδος – όχι μόνο της ιστορίας της φιλοσοφίας, αλλά ευρύτερα της παγκόσμιας ιστορίας. Η περίοδος αυτή, μάλιστα, δεν έχει όρια ή κατάληξη, αλλά διαρκεί έως σήμερα, με τη μορφή του «πλατωνισμού». Από τον Πλάτωνα και εξής, η φιλοσοφία προσπαθεί με εννοιολογικές κατασκευές να χαλιναγωγήσει και να ταξινομήσει ένα σύμπαν χαοτικό και μεταβαλλόμενο· αναζητεί διαρκώς μια νοητή τάξη, και η αναζήτηση αυτή απορρέει από μια βαθιά ηθικολογική ανάγκη ελέγχου και καταστολής των επιθυμιών και των εστίκτων. Ο Νίτσε δεν ενδιαφέρεται για τη στενά φιλοσοφική σημασία του πλατωνικού έργου, αλλά για την αφετηριακή του θέση στη διαδικασία ανάδειξης της ευρωπαϊκής πολιτισμικής *πραγματικότητας*. Ο όρος «πλατωνισμός» δηλώνει έτσι τη μετεξέλιξη της πλατωνικής φιλοσοφίας σε ένα ευρύτατο ηθικό, θρησκευτικό, ιδεολογικό και πολιτικό σύστημα με χαρακτηριστικά κοσμοϊστορικής εμβέλειας· το σύστημα αυτό κορυφώνεται στον σύγχρονο «μηδενισμό»: στην «απαξίωση όλων των αξιών».

Όπως υποστηρίζει ο Νίτσε, στο πλατωνικό έργο έχει θεμελιωθεί ολόκληρο το εννοιολογικό πλαίσιο της δυτικής μεταφυσικής, το οποίο στη συνέχεια θα «εκλαϊκευθεί» από τον χριστιανισμό, ο οποίος θα το εμπλουτίσει με στοιχεία εξισωτισμού, με την καθιέρωση του «ασκητικού ιδεώδους» και της δήθεν αρετής της «συμπόνιας». Ο φιλοσοφικός δεισιμός του Πλάτωνα θα μετασηματισθεί από τον χριστιανισμό στον δεισμό που χωρίζει το επέκεινα της θείας ύπαρξης από το εντεύθεν της ανθρωπίνης “πεπτωκυίας” πραγματικότητας. Ο Πλάτων αποτελεί στην πραγματικότητα έναν πρωτο-χριστιανό *φιλόσοφο* που φέρει βαριά ευθύνη για την παρακμή που ακολούθησε. Ενίοτε, η ευθύνη αυτή μετατίθεται, όταν εκφράζεται η υποψία ότι τον Πλάτωνα «διέφθειρε ο κακός *Σωκράτης*». Στην αμφισβητήσιμη εγκυρότητας μαρτυρία ότι ο νεαρός Πλάτων, όταν γνώρισε τον Σωκράτη, έκαψε τις τραγωδίες που είχε συνθέσει σε νεαρή ηλικία, ο Νίτσε θα δει την ανεξήγητη υποταγή της αριστοκρατίας σε έναν κόσμο πληθείων, την απόρριψη του αισθητικού ιδεώδους και την αντικατάστασή του από μια ορθολογική μεταφυσική. Άλλοτε πάλι η ευθύνη επιστρέφει: «Και για όλα φταίει ο Πλάτων! Παραμένει το μεγαλύτερο δεινό της *Ευρώπης*».

Ο αγώνας κατά του Πλάτωνα, ή, για να το διατυπώσουμε πιο κατανοητά και ‘για τον λαό’, ο αγώνας κατά της χριστιανικο-εκκλησιαστικής πίεσης χιλιετιών –διότι ο χριστιανισμός είναι ένας πλατωνισμός ‘για τον λαό’– παρήγαγε στην Ευρώπη μια μεγαλειώδη πνευματική ένταση που ποτέ προηγουμένως δεν είχε αναφανεί επί γης (Νίτσε, *Πέραν του καλού και του κακού*, Πρόλογος).

Αποκλίσεις και ρήγματα

Είναι προφανές ότι η ερμηνευτική αυτή εικόνα συνιστά μάλλον καρικατούρα παρά πιστή περιγραφή του έργου και των προθέσεων του *Πλάτωνα*· παρακάμπτει, για παράδειγμα, το γεγονός ότι η πλατωνική φιλοσοφία των Ιδεών παρουσιάζεται (στον *Φαίδωνα* και αλλού) ως μια «υπόθεση» που σκοπό έχει τη σύλληψη και κατανόηση του γίνεσθαι και του κόσμου των φαινομένων. Πίσω από όλες αυτές τις επιθέσεις, ωστόσο, δύσκολα κρύβεται ο βαθύς (έως ζηλοτυπίας) θαυμασμός του Νίτσε για το έργο και την προσωπικότητα του Πλάτωνα. Η πλατωνική φιλοσοφία εμφανίζεται συχνά ως μια σύνθεση που αποδεικνύει τη βαθιά καλλιτεχνική φυσιογνωμία του δημιουργού της – όσο κι αν ο ίδιος επέλεξε να συγκαλύψει αυτήν τη βαθιά καλλιτεχνική φύση του, και μάλιστα να εξορίσει τους ποιητές από την *Πολιτεία* του. Χαρακτηριστική είναι μια σημείωση του 1886/87: «Ως καλλιτέχνης που ήταν, ο Πλάτων βασικά προτιμούσε το Φαίνεσθαι έναντι του Εΐναι [...] Ήταν όμως τόσο πολύ πεπεισμένος για την αξία του Φαίνεσθαι, ώστε του απέδωσε τα κατηγορήματα “Εΐναι”, “αίτιο” και “αγαθό”, “*αλήθεια*».

Άλλοτε πάλι, διατυπώνονται αμφιβολίες για το αν ο Πλάτων πράγματι πίστευε σε όσα δίδασκε, ενώ τόσο αυτός όσο και ο Σωκράτης αποκαλούνται «μεγάλοι αμφισβητίες και αξιοθαύμαστοι *νεωτεριστές*». Αλλά και ίδια η μορφή του Ζαρατούστρα επινοείται από τον Νίτσε ως ένας αντίποδας του πλατωνικού Σωκράτη: κληρονομεί τη δραματική λειτουργία του και ενσαρκώνει όμοιες φιλοσοφικές αξιώσεις – παρά το γεγονός ότι επιλέγει να κινείται όχι στην αγορά, αλλά μακριά από τους *ανθρώπους*.

Γενικότερα, κατά την ώριμη περίοδο του Νίτσε η μελέτη της φιλοσοφικής παράδοσης είχε λάβει εξαρχής ένα κριτικό, αν όχι επικριτικό και επιθετικό πρόσημο: Μοναδικός σκοπός της ενασχόλησής μας με αυτήν, κατά τον Γερμανό φιλόσοφο, είναι η ανασυγκρότηση μιας γενεαλογίας των πνευματικών μορφών που έλαβε η δισχιλιετής υποταγή του ανθρώπινου γένους σε μεταφυσικές αρχές. Το εγχείρημα αυτό ήταν απαραίτητο ενόψει της επιδιωκόμενης ανατροπής που επεδίωκε ο Νίτσε και την οποία προετοίμαζε με τη νέα δική του φιλοσοφία. Η φιλοσοφία αυτή βρίσκεται στον αντίποδα της παράδοσης, και μάλλον φυσιολογικά αποκαλείται «αντεστραμμένος *πλατωνισμός*». Η ανατροπή αυτή εμφανίζεται συχνά ως μια πορεία επιστροφής από τον «πλατωνισμό» στην τραγική σκέψη των *Προσωκρατικών*.

Η ιστορική γενεαλογία της μεταφυσικής, αλλά και η δυνατότητα της ανατροπής της, εκτίθεται με τον γνωστό αφοριστικό τρόπο στις έξι θέσεις ενός περίφημου αποσπάσματος του 1888 με τίτλο «Πώς ο “αληθινός κόσμος” κατέστη επιτέλους μύθος. Ιστορία μιας *πλάνης*». Η αναζήτηση ενός «αληθινού» (δηλαδή μεταφυσικού) κόσμου εκκινεί με τον Πλάτωνα: «Ο αληθινός κόσμος, προσιτός στον σοφό, τον ευσεβή, τον ενάρετο» - ή, όπως αυτή η θεώρηση μεταφράζεται από τον Νίτσε, «εγώ, ο Πλάτων, είμαι η αλήθεια». Η έκτη θέση έχει χαρακτήρα σχεδόν πανηγυρικό: «Τον αληθινό κόσμο τον καταργήσαμε – ποιος κόσμος απέμεινε; Μήπως ο φαινομενικός; Αλλά όχι! Μαζί με τον αληθινό κόσμο καταργήσαμε και τον φαινομενικό». Η φιλοσοφία παύει πλέον να αποτελεί αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας, να ομνύει στο πνεύμα και τη νόηση· συνιστά, αντιθέτως, μια δημιουργική, οιονεί καλλιτεχνική δραστηριότητα που έχει διαρκή επίγνωση του *προοπτικισμού*: του γεγονότος ότι ο άνθρωπος, ως ατελής ον, έχει πρόσβαση πάντα μόνο στο κομμάτι εκείνο της πραγματικότητας που του είναι προσιτό μέσα από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία – όσο κι αν τείνουμε να παραβλέπουμε τους περιορισμούς αυτής της συγκεκριμένης σκοπιάς και να την εκλαμβάνουμε ως μια μορφή απόλυτης γνώσης.

Κατά τον εικοστό αιώνα, η κριτική του Νίτσε επηρέασε και άλλες εκδοχές κριτικής του Πλάτωνα και του πλατωνισμού, όπως εκείνες του **Χάιντεγκερ** ([?p=lemma&id=54&lang=1](#)) ή του **Ντερριντά** ([?p=lemma&id=105&lang=1](#)). Γενικότερα, η ανάγνωση του Νίτσε θα επηρεάσει μια προσέγγιση του Πλάτωνα που (σε αντίθεση, π.χ., με την προσέγγιση της **αναλυτικής φιλοσοφίας** ([?p=lemma&id=172&lang=1](#))) δίνει έμφαση όχι τόσο στα επιμέρους επιχειρήματα των διαλόγων, όσο στις θεμελιώδεις, αλλά όχι πάντα ρητά διατυπωμένες, προκείμενες της πλατωνικής φιλοσοφίας. Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι ο Χάιντεγκερ, υιοθετώντας εν πολλοίς το σχήμα του Νίτσε για τη δυτική μεταφυσική ως εκδοχή πλατωνισμού, το επεκτείνει και στον ίδιο τον Νίτσε, εμφανίζοντάς τον ως τον «τελευταίο μεταφυσικό».

Συγγραφέας: *Παναγιώτης Θανασάς*

Βιβλιογραφία

- Rosen, S, *The Quarrel Between Philosophy and Poetry: Studies in Ancient Thought - "Remarks on Nietzsche's 'Platonism',"* New York, 1993.
- Bremer, D. "Platonisches, Antiplatonisches. Aspekte der Platon-Rezeption in Nietzsches Versuch einer Wiederherstellung des frühgriechischen Daseinsverständnisses." *Nietzsche-Studien* 8 (1979)
- Sallis, J. *Platonic Legacies (Nietzsche's Platonism)*. Albany, 2004.
- Zuckert, C. *Political Theory*. 1985.